

MAŁŻEŃSTWA WIEJSKIE W POLSCE LAT OSIEMDZIESIĄTYCH SZKIC HISTORYCZNY¹

WALDEMAR NOWAK

ABSTRACT. Nowak Waldemar, *Małżeństwa wiejskie w Polsce lat osiemdziesiątych. Szkic historyczny* (Rural marriages in Poland of the 80-ies. Historical study). *Roczniki Socjologii Rodziny*, XII, Poznań 2000. Adam Mickiewicz University Press pp. 201–211. ISBN 83-232-1056-X. ISSN 0867-2059. Text in Polish with a summary in English.

Waldemar Nowak, Katedra Socjologii Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy (Institute of Sociology Pedagogical University in Bydgoszcz), ul. Grabowa 2, 85-601 Bydgoszcz, Polska-Poland.

Jak wiadomo, o charakterze rodzin decyduje w dużej mierze sposób i typ zawartego małżeństwa. Odgrywało ono istotną rolę w rodzinach wiejskich, będąc ich podstawą, zasadniczym stosunkiem społecznym, obwarowanym przepisami prawa.

Małżeństwo określa się jako „trwały stosunek prawny łączący zwykle dożywotnio mężczyznę i kobietę, którzy z zachowaniem konstytutywnych przesłanek przewidzianych w przepisach prawa rodzinnego dokonali czynności prawnej zawarcia związku małżeńskiego, stając się w następstwie jej dokonania równouprawnionymi podmiotami kompleksu praw i obowiązków małżeńskich w celu optymalnej realizacji funkcji społecznych przez założoną przez ich związek rodzinę”². Do prawnych aspektów małżeństwa i rodziny należą następujące, odnoszące się do nich zasady, mające wpływ na ich model i strukturę: 1) zasada monogamii, 2) trwałość związku małżeńskiego, jako podstawy rodziny, 3) egalitaryzm małżonków,

¹ Artykuł jest prezentacją, już historycznych, wyników badań empirycznych, przeprowadzonych w latach 1984-1985. Badaniami objęto 1831 rodzin wiejskich, zamieszkujących byłe woj. bydgoskie, toruńskie, włocławskie i piłskie. W wyniku weryfikacji zebranego materiału do dalszego opracowania zakwalifikowano 1729 poprawnie wypełnionych kwestionariuszy, obejmujących 500 rodzin chłopskich, 386 chłopsko-robotniczych, 326 rodzin pracowników PGR i RSP oraz 517 rodzin pozarolniczych.

² J. Winiarz, *Rodzina w przepisach polskiego prawa*, [w:] *Rodzina i dziecko*, pod red. M. Ziemskiej, Warszawa 1979, s. 441.

4) zasada dobra dziecka i dyktowana przez nią zasada równych praw dla wszystkich dzieci, 5) opieka i ochrona udzielana rodzinie przez państwo i społeczeństwo³.

Przytoczyłem prawną wykładnię małżeństwa, ponieważ to ona przeważa w proponowanych w literaturze przedmiotu koncepcjach i definicjach małżeństwa. Współcześnie, obok prawnych, podkreśla się jeszcze inne aspekty, determinowane religijnie, ekonomicznie, politycznie, ideologicznie czy kulturowo. Dlatego włącza się do definicji m. in. reprodukcję biologiczną, uprawnienia seksualne małżonków, przekazywanie dóbr kulturowych, a także materialnych. Przy czym definicja jest tak skonstruowana, aby zawierała w sobie obowiązki nakładane małżeństwu przez społeczeństwo oraz zobowiązania ludzi, którzy podjęli się je wykonać. Można więc skonstatować za F. Adamskim i C. C. Harrisem, że małżeństwo „to pewien zespół środków instytucjonalnych umożliwiających społeczeństwu realizację zadań wiążących się z prokreacją i socjalizacją swych członków oraz określających stosunki pokrewieństwa w ramach grupy, w tym przede wszystkim przypisujących dzieciom ich rzeczywistych lub domniemanych rodziców”⁴.

Podjęmując problematykę małżeństwa, trzeba również zwrócić uwagę na jego związki ze strukturą społeczną. S. De Beauvoir słusznie dostrzegała, że typ małżeństwa jest zdeterminowany charakterem struktury społecznej⁵. „Socjologia warstw i klas społecznych – wyjaśnia bliżej W. Warzywoda-Kruszyńska – interesuje się małżeństwem z tego względu, że analiza doboru współmałżonka oraz analiza małżeństw dostarcza informacji dotyczących stosunków społecznych w ramach poszczególnych klas, warstw, kategorii społeczno-zawodowych z jednej strony, z drugiej – informacji dotyczących relacji między poszczególnymi segmentami struktury społecznej”⁶. Idzie tu o to, czy małżeństwo wzmacnia klasy i warstwy, będące składnikami struktury społecznej, czy powoduje jej rozbitcie. F. Adamski, odwołując się do ustaleń W. F. Ogburna i E. W. Burgessa zauważył, że zamknięte, homogeniczne struktury społeczne powołują do życia rodziny i małżeństwa otwarte, natomiast systemy otwarte, heterogeniczne, wytwarzają rodziny i małżeństwa zamknięte⁷. Zjawisko to można określić paradoksalnym krzyżowaniem się makro- i mikrostruktur. Patrząc na sprawę z innego punktu widzenia, można dostrzec jeszcze inne zjawisko. Otóż uzasadniając tezę o zamykaniu się poszczególnych klas i warstw, należałoby odwołać się do badań empirycznych, według których petryfikacja struktury społecznej jest wzmacniana tym, że „bardzo znaczna część małżeństw zawierana była przez ludzi należących do tej samej klasy czy warstwy spo-

³ Tamże, s. 449.

⁴ F. Adamski, *Socjologia małżeństwa i rodziny*, Warszawa 1982, s. 16; C. C. Harris, *The Family, An Introduction*, London 1970, s. 39 i nast. Cyt. za F. Adamski, *Socjologia ...*, op. cit. Zob. też M. Trawińska, *Analiza wskaźników definicyjnych niektórych terminów dotyczących małżeństwa i rodziny*, „Rocznik Nauk Społecznych” 1976, T. 4.

⁵ S. De Beauvoir, *Druga pleć*, tłum. G. Mycielska, M. Leśniewska, Kraków 1972, T. 2, s. 197-198. Por. W. Warzywoda-Kruszyńska, *Zbieżność ocen społecznych współmałżonków*, [w:] *Struktura i ruchliwość społeczna*, pod. red. K. M. Słomczyńskiego i W. Wesółowskiego, Warszawa 1973.

⁶ W. Warzywoda-Kruszyńska, *Małżeństwa a struktura społeczna*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1974, s. 6.

⁷ F. Adamski, *Socjologia ...*, op. cit., s. 245-246.

lecznej. Okazało się przy tym, że zarówno w grupie pracowników umysłowych, jak i w grupie robotników, po wojnie procent małżeństw zawieranych w obrębie własnej klasy czy warstwy społecznej wzrasta, i to znacznie, w porównaniu ze stanem sprzed 1945 roku⁸. Diagnoza ta dotyczy również małżeństw chłopskich, od których zaczęło prezentowanie małżeństw wiejskich. Zostały one zawarte (61,3%) przede wszystkim w obrębie klasy chłopskiej. Na drugim miejscu (17,6%) znajdowały się małżeństwa międzyklasowe, zawierane pomiędzy młodymi przedstawicielami klasy chłopskiej i klasy robotników rolnych. W dalszej kolejności były to małżeństwa kojarzone przez reprezentantów klasy chłopskiej i pracowników spółdzielni produkcyjnych (11,1%). Najtrudniej i najrzadziej powstawały małżeństwa między inteligentami a członkami klasy chłopskiej (3,6%). Poza tym dała się zaobserwować tendencja do kojarzenia małżeństw wewnątrz rodzin bogatych chłopów i bogatych rzemieślników zamieszkujących wieś. Dopuszczano ewentualność wejścia do tych rodzin partnerów legitymujących się tzw. dochodowym wyższym wykształceniem (np. lekarzy, inżynierów ogrodnictwa, mechaniki samochodowej, zootechniki, rolnictwa) oraz przedstawicieli aparatu władzy państwowej, politycznej i gospodarczej.

Warto również przedstawić niektóre problemy związane z doбором małżeństw. W tej kwestii konkurują ze sobą dwie orientacje badawcze. Według pierwszej tzw. „rynek małżeński” jest spontaniczny i żywiołowy, tzn. każda jednostka może swobodnie, dowolnie wybierać partnera. Natomiast druga sugeruje, że doбором kierują ustalone prawa, ograniczające wybór partnera w małżeństwie. Przedstawiciele tej koncepcji wprowadzają pojęcie „pola wybieralności”, wyznaczanego przez następujące czynniki: cechy społeczno-demograficzne, biografia społeczna, sytuacja materialna, religia, motywy zawarcia małżeństwa, poprzedni partner, rola rodziny i rodziców w powstawaniu małżeństwa i jego przebiegu, ceremonia zaślubin i jej charakter⁹. W obrębie wymienionych czynników wyróżnia się tzw. „czynniki filtrujące”, będące fundamentem doboru małżeństw. Należą do nich: pochodzenie społeczne, wykształcenie i przynależność zawodowa, wiek, system wartości. Badania wykazały, że w rodzinach chłopskich dominowała druga z orientacji, chociaż występowała też pierwsza, określana jako postawa otwarta, której przedstawiciele nie liczą się z pochodzeniem partnera, jego sytuacją materialną itp.

Trzeba również przywołać dwie inne teorie, których aparat pojęciowy daje się wykorzystać w analizie badawczej. Mowa o koncepcji „homogamii społecznej małżeństw”, która lansuje pogląd o podobieństwie współpartnerów pod względem biografii, pochodzenia społecznego, wykształcenia, zawodu, uznawania podobnego systemu normatywnego i aksjologicznego, położenia materialnego i wieku. Druga nosi nazwę teorii „komplementarnych potrzeb”, zakładając dobieranie się partnerów na zasadzie wzajemnego uzupełniania¹⁰. Obie te eksplikacje, ich główne tezy,

⁸ B. Warzywoda-Kruszyńska, *Małżeństwa ...*, op. cit., s. 161.

⁹ Zob. tamże, s. 166-167. Por. K. Pospiszyl, *Psychologia kobiety*, Warszawa 1978, s. 124-132.

¹⁰ K. Pospiszyl, *Psychologia ...*, op. cit. Zob. też Z. Karyłowski, *Z badań nad mechanizmami pozytywnych ustosunkowań interpersonalnych*, Wrocław 1975; W. Warzywoda-Kruszyńska, *Małżeństwa ...*, op. cit.

sprawdziły się w trakcie badań empirycznych. Uzyskane rezultaty potwierdziły ogólnopolską tendencję do homogamii społecznej małżeństw. Przede wszystkim współmałżonkowie mieli zbieżne biografie społeczne, charakteryzowali się przynależnością do klasy chłopskiej (61,3%), mieli podobne wykształcenie (głównie zawodowe – 76,9%), zbliżony wiek, pochodzili z podobnego środowiska społecznego, zamieszkiwali taką samą bądź graniczną przestrzeń. Małżeństwo nie było w badanych rodzinach chłopskich „wyjściem” poza własną klasę, było natomiast jej reprodukcją. Małżeństw heterogenicznych było stosunkowo niewiele. Przy czym partnerzy różnili się głównie poziomem wykształcenia (kobiety miały wykształcenie średnie), wiekiem (były przeciętnie 8 lat młodsze) oraz zawodem (kobiety ukończyły średnie szkoły ekonomiczne i techniczne). Przynależność zawodowa i wykształcenie pełniły w procesie wyboru współmałżonka rolę „substytutów”, kompensujących przede wszystkim brak porównywalnej sytuacji materialnej. Można tę sytuację uznać za odpowiadającą niektórym założeniom teorii „potrzeb komplementarnych”. Czynnikiem najmocniej oddziałującym na homogamię było pochodzenie społeczne, mimo że w wypowiedziach respondentów dotyczących najważniejszych czynników decydujących o wyborze współmałżonka zajmowało niską pozycję. Przy czym w dalszym ciągu dawały znać o sobie wzory i tradycje zawierania małżeństw chłopskich, mimo tendencji emancypacyjnych młodego pokolenia. Młode małżeństwa chłopskie w gruncie rzeczy powielały ogólny typ i strukturę małżeństw swych rodziców, mimo prób modyfikacji projektu i charakteru jej zmiany¹¹.

Przedmiotem badań były również motywy doboru małżeństw chłopskich. W literaturze przedmiotu nie brak konstatacji, że społeczeństwo powołuje odpowiednio skonstruowany system doboru małżeństw. Kontroluje on istniejącą strukturę społeczną, sankcjonując jej układ klasowo-warstwowy. Uniemożliwia także przepływy międzyklasowe, międzywarstwowe i międzygrupowe, które są niepożądane i niekorzystne. Steruje więc ruchliwością społeczną, realizując strategię mobilności lub petryfikacji i reprodukcji.

W literaturze można było znaleźć również sądy, według których „małżeństwo staje się w obecnych warunkach jednym z czynników prowadzących do zacierania się różnic klasowych i warstwowych, przenoszenia wartości kulturowych z jednych kręgów społecznych do drugich za pomocą związków rodzinnych. Małżeństwo odgrywa również rolę w procesach ruchliwości społecznej, zarówno w migracji ze wsi do miast, jak i w zdobywaniu wykształcenia i kwalifikacji zawodowych. Nie było jednak dostatecznego rozeznania, w jakim stopniu były to procesy zachodzące spontanicznie, bezrefleksyjnie, przypadkowo – w ramach szerszych zjawisk społecznych, a w jakim stopniu w doborze małżeńskim dokonywały się selekcje świadome, kierowane kryteriami społecznymi”¹². Również nasze badania

¹¹M. Trawińska, *Model rodziny i małżeństwa w opiniach studentów WSR*, „Roczniki Socjologii Wsi” 1964, T. 2; F. Adamski, *Model rodziny w świadomości współczesnej młodzieży*, „Kultura i Społeczeństwo” 1968; D. Markowska, *Rodzina wiejska na Podlasiu*, Wrocław 1969; M. Michałczyk, *Małżeństwo i rodzina w opinii młodzieży robotniczej*, „Górnośląskie Studia Socjologiczne” 1975, T. 11.

¹²B. Łobodzińska, *Dobór małżeński jako społeczny proces kojarzenia partnerów*, [w:] *Przemiany rodziny polskiej*, pod red. J. Komorowskiej, Warszawa 1975, s. 235.

nie pozwoliły, mimo pewnych wyżej podanych zależności, na ustalenie jednoznacznych wniosków.

Do najczęściej ustalanych motywów zawierania małżeństw należały: miłość, uzyskanie zabezpieczenia materialnego, chęć posiadania domu i dzieci, życzenia rodziców, ucieczka przed samotnością, ucieczka przed sytuacją domową rodziców, potrzeba przyjaźni, atrakcyjność seksualna partnera, pozycja społeczna, opieka, prestiż, wdzięczność, sława, litość, przekora, przygoda¹³. Wymienione motywy można by pogrupować w następujące komponenty: ekonomiczne, erotyczne, osobowościowe i emocjonalne. Jak wiadomo, w konstruowaniu się tradycyjnego małżeństwa chłopskiego czołową rolę odgrywały determinanty ekonomiczne, klasowe, rodowe¹⁴. Zdecydowanie dominowały kryteria majątkowe odnoszące się do potrzeb gospodarstwa chłopskiego. Dużą rolę w kojarzeniu małżeństw odgrywali rodzice, szczególnie ojciec. Przeprowadzona eksploracja małżeństw chłopskich pozwoliła potwierdzić zmianę hierarchii komponentów, dostrzeżoną wcześniej wśród innych małżeństw. I tak, na czoło wysunął się „dobry charakter” (85%) i uczucie (83,8%). Na dalszych pozycjach ułożyły się: stosunek do religii (24,6%), zawód i źródło dochodu (17,4%), zamożność (15,6%), wykształcenie (12,6%), miejsce zamieszkania (10,4%) i pochodzenie społeczne (7,4%). Biorąc pod uwagę wykształcenie respondentów, można dojść do następujących ustaleń: im wyższe wykształcenie, tym więcej uwagi przykładano do roli uczucia w doborze współmałżonka. Zamożność miała największe znaczenie dla badanych mających podstawowe (22,7%), niepełne średnie (20,0%) i wyższe wykształcenie (30%). Stosunek do religii był brany pod uwagę przez tych respondentów, którzy posiadali podstawowe (31,6%), zawodowe (28,6%) i niepełne wyższe wykształcenie (28,6%). Interesujące są również inne zależności. Wraz z wiekiem rośnie postulat związany z pozytywnym stosunkiem do religii (w przedziale wieku 45–55 lat – 33,2%, powyżej 65 lat – 41,7%). Maleją natomiast oczekiwania pod względem zamożności partnera, jego cech osobowościowych i pochodzenia społecznego. Kobiety w większym stopniu niż mężczyźni przywiązywały wagę do uczucia, cech charakteru, religii oraz pochodzenia społecznego, w mniejszym zaś stopniu do zamożności, wykształcenia, zawodu i źródła dochodu oraz miejsca zamieszkania.

Respondenci posiadający duże gospodarstwa zgłaszały większe wymagania dotyczące uczucia, wykształcenia, cech charakteru, mniejsze zaś dotyczące zamożności, zawodu, religii, miejsca zamieszkania. Podobne relacje zachodziły wśród badanych mających gospodarstwa specjalistyczne, zwłaszcza sadownicze i ogrodnicze.

Determinanty zawarcia małżeństw chłopskich były następujące: miłość (65,6%), chęć stabilizacji (12,4%), posiadanie domu i dzieci (10,6%), wiara (6,0%),

¹³ Por. *Patterns of Sex and Love. A Study of the French Women and the Morals*, New York 1968, s. 134; H. A. Bowman, *Marriage for Moderus*, New York 1954, s. 28-29; C. Krikpatrick, *The Family as Process and Institutions*, New York 1955, s. 274-276. Cyt. Za. B. Łobodzińska, *Dobór małżeński ...*, op. cit., s. 239.

¹⁴ J. Przychodzień, *Dobór terytorialny i społeczny małżeństw wiejskich*, „Roczniki Socjologii Wsi” 1964, T. 2.

wpływ rodziców (5,0%), polepszenie sytuacji materialnej (2,6%). Uzyskane wyniki potwierdziły zarówno badania polskie, jak i zagraniczne. Według oceny socjologów i psychologów miłość stała się stereotypem, symbolem zmiany sytuacji życiowej, motywem do aktywności społecznej, zawodowej, psychicznej i seksualnej. Przy czym obserwacja małżeństw chłopskich i bezpośrednie rozmowy wykazały, że motywy zawarcia małżeństwa, w tym również miłość, nie były do końca przemysłane i zrozumiane. Małżeństwo chłopskie, podobnie jak i inne, sankcjonowało odwieczną tradycję łączenia się płci, choć jego determinanty przeszły istotną rewolucję. Młodzi oczekiwali od małżeństwa zaspokojenia potrzeb emocjonalnych, oparcia, zrozumienia, wzajemnej pomocy i autentycznej miłości.

Nie sposób pominąć zagadnienia zadowolenia w pożyciu małżeństw chłopskich. W związku z tym należy wziąć pod uwagę następujące czynniki: biografie społeczną i kulturową (zawód i wykształcenia rodziców, ich przynależność religijną, pozycję społeczną i ekonomiczną, liczbę rodzeństwa i kolejność urodzenia, szczęście rodziców w małżeństwie, rodzaj środowiska lokalnego); właściwości osobowościowe, typ społeczny (wiek, stan zdrowia, czas zawarcia małżeństwa, poziom formalnego wykształcenia, przynależność i uczestnictwo religijne, członkostwo w organizacjach, liczebność przyjaciół tej samej płci, poprzedni stan cywilny); rolę ekonomiczną (zatrudnienie, ruchliwość zawodowa, zarobki miesięczne i oszczędności); wzory ujawniające się poprzez różnice wieku nowożeńców; czas trwania znajomości przed ślubem; czas trwania narzeczeństwa; aprobatą rodziców dla zawieranego małżeństwa¹⁵. W trakcie badań wzięto pod uwagę tylko niektóre z wymienionych czynników. Przeprowadzone badania wykazały, że 84% respondentów jest zadowolonych z małżeństwa. Negatywnie wypowiedziało się 12,2%, w tym czterokrotnie więcej kobiet (25,4%) niż mężczyzn (6,7%). Poza tym niezadowolone zgłosiło przede wszystkim 20,5% małżeństw młodych (18-25 lat), 14,5% średnich (36-45 lat) i 15,4% starszych (46-55 lat). Niezadowolone zdecydowanie zmalało w małżeństwach, w których partnerzy mieli ponad 65 lat (8,3%). Dało się zauważyć, że największe niezadowolenie manifestują respondenci, którzy posiadali wykształcenie niepełne średnie i średnie oraz gospodarstwa o powierzchni od 3 do 5 i od 6 do 10 hektarów, a także specjalizowali się w produkcji roślinnej i hodowlanej.

Na czele listy ujawniającej przyczyny niepowodzeń w małżeństwach chłopskich znajdowały się alkoholizm i niewierność małżeńska, dalej nieporozumienia w sprawach dotyczących wychowania dzieci, nierównomierny podział zadań, nieakceptowanie wyznaczonej roli, kłopoty mieszkaniowe (zamieszkiwanie z rodzicami i teściami), osłabienie więzi uczuciowych, brak zrozumienia, brak autentycznej pomocy, różnice w poziomie intelektualnym, a także w pochodzeniu społecznym.

Ponad 76% badanych ujawniło, że małżeństwo odpowiada wyobrażonemu modelowi, około 20% negatywnie wypowiedziało się w tej sprawie. Największy procent zawiedzionych (45,5%) reprezentowali ludzie młodzi (18-25 lat), posiadający wykształcenie niepełne podstawowe (40,9%), gospodarujący na małych go-

¹⁵ Korzystam z koncepcji E. W. Burgessa, L. S. Cottrella, *Predicting Success or Failure in Marriage*, New York 1939, s. 275-283; Por. M. Trawińska, *Bariera małżeńskiego sukcesu*, Warszawa 1977; H. Radwan, *Marriage, Family and Society*, New York 1965.

spodarstwach (od 0,5 do 2 ha – 44,4% i od 3 do 5 ha – 27,5%), nie mający określonych specjalizacji produkcyjnych. Wyobrażony model realizują bądź już urzeczywistniły małżeństwa, w których partnerzy posiadali wykształcenie podstawowe (85,8%), zawodowe (77,1%) i wyższe (75,0%), charakteryzowali się długoletnim stażem małżeńskim, mieli duże i specjalistyczne gospodarstwa, przynoszące efekty produkcyjne i finansowe.

Ciekawie kształtuje się również rozkład odpowiedzi powstałych w związku z aprobatą lub dezaprobatą rozwodu. Dominowała postawa konserwatywna. Otóż 73,8% kwestionowała rozbitcie małżeństwa, natomiast 21,8% dopuszczała możliwość rozwodu. Przy czym tolerancyjność najbardziej wzrastała z poziomem wykształcenia: 21% respondentów posiadających wykształcenie średnie i 70% wyższe sankcjonowało rozpad małżeństwa. Natomiast dezaprobatą wobec rozwodu rosła wraz z wiekiem badanych. I tak, pozytywnie oceniło rozwód 43,2% młodych ludzi (18-25 lat), 24,6% będących w wieku średnim (36-45 lat), zaś negatywnie 13,4% badanych mających od 56 do 65 lat, a żaden z respondentów w wieku powyżej 65 lat nie dopuszczał możliwości rozwodu.

Reasumując, można powiedzieć, że respondenci należący do klasy chłopskiej docenili znaczenie małżeństwa. Miało ono zarówno znaczenie strukturalne, jak i religijne, ekonomiczne, psychologiczne i kulturowe. Wydaje się, że nie będzie nadużyciem wniosek, iż w znacznym stopniu został przełamany tradycyjny system doboru małżeństw, znamienne dla chłopstwa. Stał się on bardziej demokratyczny, uwzględniający komponenty osobowościowe, które zdominowały determinanty materialne.

Badania dotyczyły też małżeństw chłopsko-robotniczych. Pomijam omówione już kwestie teoretyczne, odwołując się do nich w konstatacjach poczynionych przy okazji małżeństwa chłopskiego. W uzupełnieniu można dodać, że wzajemne stosunki między rodzicami mają doniosłe znaczenie dla wewnętrznej organizacji małżeństwa i rodziny oraz rozwoju wielu stron osobowości dzieci. Dużo nowego wniósł w badania integracji B. Farber¹⁶. Według niego o integracji małżeństwa decydują dwa fakty: jeden to integracja celów, przez którą rozumie się jednakowe pojmowanie wartości przez członków rodziny i przyjmowanie przez nich tej samej hierarchii wartości; drugi stanowi integracja środków, za pomocą których osiąga się cele. Biorąc powyższe pod uwagę, przez integrację małżeństwa, a tym samym rodziny, pojmuje się zakres zgodności członków co do pełnienia ról przez poszczególne osoby w rodzinie i co do poglądu na temat wartości rodziny. Wspomniany B. Farber opracował indeks wskaźników określających integrację i sukces małżeński. Oto one: 1) przystosowanie się małżonków do swych ról małżeńskich i rodzicielskich, 2) poczucie przynależności do rodziny u każdego z jej członków i wspólne odpowiedzialność za jej losy, 3) zabezpieczenie materialne, czyli pewność, że rodzina zdolna jest się utrzymać, a jej sytuacja materialna będzie stale się polepszała, 4) role społeczne małżonków, 5) zdrowe i szczęśliwe dzieci, 6) stale wzrastająca zdolność członków rodziny do rozumienia innych ludzi, a także zdolność przyjęcia odpowiedzialności

¹⁶ B. Farber, *An Index of Marital Integration*, „Sociometry” 1957, 2.

za rozwój rodziny i za kształt życia rodzinnego, 7) zadowolenie członków rodziny ze współżycia z sobą¹⁷. Badania poświęcone małżeństwu jasno wskazują na znaczenie, jakie ma wzajemny stosunek rodziców. Jeśli małżeństwo cechuje wysoki stopień integracji, następuje przenoszenie dobrego odnoszenia się do siebie małżonków na wzajemne stosunki między rodzicami a dziećmi. K. Horney znakomicie opisała niezadowolenie z małżeństwa będące konsekwencją zaniku miłości pomiędzy małżonkami i nieakceptowanie przez nich swych ról rodzinnych. Ma to związek z wzajemnymi stosunkami podporządkowania i dominacji, inklinacjami emancypacyjnymi kobiet, dążących różnymi sposobami do wyrównania swej pozycji w małżeństwie¹⁸.

Odwołując się tylko do niektórych ustaleń B. Farbera, i przedstawiając wyniki badań empirycznych, można powiedzieć, że 83,7% badanych rodzin chłopsko-robotniczych było zadowolonych ze swego małżeństwa (niezadowolonych było 13,7% respondentów). Warto zaznaczyć, że podobne rezultaty uzyskano badając rodzinę chłopską. Poza tym można skonstatować, że liczba dzieci (skład rodziny) nie miała wpływu na zadowolenie lub niezadowolenie z życia małżeńskiego i rodzinnego. Natomiast determinowały je wykształcenie i sytuacja materialna rodzin.

Wśród czynników wpływających na niepowodzenia w małżeństwie na pierwsze miejsce wysunął się alkoholizm, nieporozumienia w sprawach wychowania dzieci, niewierność, pochodzenie społeczne, różnice w wykształceniu, wygaśnięcie uczucia, kłopoty mieszkaniowe i materialne, złe wypełnianie ról rodzinnych i zawodowych.

Ciekawie prezentują się czynniki decydujące o wyborze małżonka. Oto one: dobry charakter (89,1%), miłość (84,7%), stosunek do religii (33,4%), zawód i źródło dochodu (10,4%), zamożność (8,8%), wykształcenie (7,5%), miejsce zamieszkania (6,2%), pochodzenie społeczne (3,8%). W wyniku operacji zmiennymi ustalono następujące relacje: im wyższe wykształcenie, tym większe docenianie cech osobowościowych partnera, jego zawodu, zamożności, natomiast mniejsza rola religii. Ponadto, im większe i lepiej produkujące gospodarstwo, specjalistyczne gospodarstwo, tym większe akcentowanie roli religii, zamożności, zawodu i źródła dochodu, pochodzenia społecznego, miejsca zamieszkania, dobrego charakteru, zaś mniejsze wykształcenia.

Podobnie jak w rodzinach chłopskich, zbadano również stosunek do rozwodu: 73,3% respondentów dopuszcza możliwość rozwodu, 25,4% – kwestionuje go. Badania potwierdziły ustalenia poczynione w przypadku małżeństw chłopskich. Liczba dzieci, brak wykształcenia, zaawansowany wiek zmniejszają tolerancję wobec rozwodu. Sytuacja małżeństw chłopsko-robotniczych była zbliżona do sytuacji rodzin chłopskich. Łączyło je stanowisko wobec kryteriów doboru małżeństw, czynników determinujących sukces małżeński, a także konserwatywne stanowisko wobec rozwodu. Obydwa typy rodzin wiejskich manifestowały bardzo podobny

¹⁷ Tamże, s. 117-134. Por. W. Tolman, *Familien konstellationen*, „Schule und Psychologie“ 1972, 2.

¹⁸ K. Horney, *Feminine Psychology*, London 1967.

stosunek do modelu małżeństwa i rodziny. Prawie 74% indagowanych uznało, że realizuje model małżeński zgodny ze swoimi wyobrażeniami. Należeli do nich respondenci mający ponadpodstawowe wykształcenie, zadowoleni z pracy zawodowej, z zarobków, posiadający duże i specjalistyczne gospodarstwa, kochający się nawzajem, a także darzący uczuciem swoje dzieci.

Przejdę teraz do zaprezentowania motywów zawarcia i struktury małżeństw pegeerowskich i pracowników spółdzielni produkcyjnych. Kontynuując strategię teoretycznego wzmacniania i porządkowania materiału empirycznego, chciałbym przywołać jeszcze inną wykładnię znajdującą się w obszernej literaturze przedmiotu. W eksploracji małżeństw chłopskich i chłopsko-robotniczych odwoływałem się do poglądów m.in.: B. Farbera, B. Łobodzińskiej, F. Adamskiego, E. W. Burgessa, L. S. Cottrella, M. Trawińskiej. Obecnie chciałbym wprowadzić koncepcję W. G. Dyera, dotyczącą przystosowania małżeńskiego¹⁹. Autor ten sądzi, podobnie jak K. Horney, że satysfakcjonująca adaptacja małżeńska występuje wtedy, gdy istnieje tożsamość w dziedzinie norm, ról, oczekiwań oraz cech osobowych. Bardziej realna, referuje Dyera M. Kaczmarczyk-Sowa, jest sytuacja, gdy oboje małżonkowie ujawniają wysoki stopień zgodności w zakresie norm i preferencji osobistych, gdy są w miarę zgodni co do definicji ról i wzajemnych oczekiwań; gdy pełnienie ról przez jednego z nich jest zgodne z oczekiwaniami drugiego oraz przeważają sankcje dodatnie nad ujemnymi. Konflikty małżeńskie zaczynają pojawiać się wtedy, jeśli normy i osobiste preferencje męża pozostają w sprzeczności z normami i preferencjami żony, a także wtedy, jeśli pełnienie ról męża (żony) nie jest zgodne z oczekiwaniami partnera²⁰.

Najpierw przedstawię motyw wywarcia małżeństwa. Na pierwsze miejsce, podobnie jak w innych typach rodzin polskich, wysuwały się uczucia sympatii i miłości (83,1%), dalej dobry charakter (79,4%), stosunek do religii (26,5%), zawód i źródło dochodu (20,6%), wykształcenie (11,7%), zamożność (10,1%), miejsce zamieszkania (9,2%) i pochodzenie społeczne (7,4%). W porównaniu do innych rodzin wiejskich nastąpiło niewielkie przesunięcie hierarchii motywów. Myślę o uczuciu miłości i sympatii oraz wykształceniu. Należały one do typowo miejskich elementów motywacji zawarcia małżeństwa. Dlatego wydawałoby się, że większą rolę powinny odgrywać w rodzinach chłopsko-robotniczych, w których oddziaływanie etosu miejskiego było znaczniejsze. Większość małżeństw miała strukturę homogeniczną, opartą na podobnej biografii społecznej, tzn. partnerzy wywodzili się z podobnych klas (głównie robotników, chłopów i spółdzielców), mieli przeważnie wykształcenie podstawowe i zawodowe. Tylko 12,6% małżeństw miało strukturę heterogeniczną²¹. Jej główne elementy to różne wykształcenie oraz odmienne pochodzenie społeczne (dotyczy to przede wszystkim kobiet). Jeśli jest do

¹⁹ Zob. L. Janiszewski, *Problemy przystosowania małżeńskiego w koncepcji teoretycznej W. G. Dyera*, „Zeszyty Naukowe WSP w Szczecinie” 1979, nr 2.

²⁰ M. Kaczmarczyk-Sowa, *Wpływ zawodu marynarza na treść oczekiwań i wyobrażeń rodzinnych*, [w:] *Rodzina a struktura społeczna*, pod red. Z. Tyszki, Bydgoszcz 1984, s. 261.

²¹ Por. W. Warzywoda-Kruszyńska, *Spoleczna homogeniczność małżeństw*; A. Wojciechowska, W. Warzywoda-Kruszyńska, *Typy małżeństw a zróżnicowanie społeczne* (maszynopisy IFiS PAN); Z. Kwieciński, *Drogi szkolne młodzieży a środowisko*, Warszawa 1980.

przyjęcia teza, iż struktura małżeństwa chłopskiego wzmacniała układ klasowy, pomagała w reprodukcji klasy chłopskiej, zastosowanie jej do sytuacji klasowej robotników rolnych i spółdzielców wywoływało pewną interpretacyjną ostrożność.

Wracając do determinantów zawarcia małżeństwa, warto podkreślić rolę ciąży, która była drugim z kolei powodem kojarzenia się par (17,2%) w rodzinach pracowników gospodarstw uspołecznionych. Mimo to 73,9% badanych wyraziło opinię, że małżeństwo przebiegało zgodnie z oczekiwaniami, a 84,4% ujawniło zadowolenie ze współżycia. Dodam również, że w przedziale wieku od 18 do 25 lat na skutek ciąży zawarło małżeństwa 28,6% badanych. Dało się także zauważyć wpływ wieku na układanie się hierarchii motywów. Wraz z wiekiem rosła ranga religii, zamożności, pochodzenia społecznego, miejsca zamieszkania, zawodu i źródła utrzymania oraz wykształcenia. Zaczynały przeważać czynniki pozycjonalne, ekonomiczne, detronizujące aspekty osobowościowe i psychiczne.

Badania przeprowadzone za pomocą obserwacji pośredniej i uczestniczącej oraz studium przypadku podważyły optymizm charakteryzujący wywiady kwestionariuszowe. Dość często były to rodziny zdeorganizowane, ukonstytuowane na napięciu i konflikcie. Badania przeprowadzone przez badaczy z IRWiR i IFiS PAN wskazywały na nasilenie opóźnień intelektualnych i psychicznych oraz wzrost poziomu neurotyczności i neuroz²².

Jeśli idzie o strukturę małżeństw rodzin pozarolniczych, to przypomina ona układ charakterystyczny dla pozostałych typów rodzin wiejskich. Przy czym nieco większy nacisk kładło się w nich na znaczenie kontaktów intelektualnych i psychicznych. Takie nastawienie dało się również ustalić w wyniku zbadania motywów wyboru współmałżonków i zawarcia małżeństwa. Pierwszoplanowe pozycje wśród motywów decydujących o zawarciu małżeństwa zajmowało uczucie miłości i sympatii (91,8%), potem dobry charakter (78,2%), wykształcenie (51,7%), wspólnota zainteresowań (48,3%), stosunek do religii (29,2%), pochodzenie społeczne (21,2%), źródło dochodu (28,6%), zamożność (12,8%), miejsce zamieszkania (8,2%). Korzystając z teorii motywacji zewnętrznej i wewnętrznej zaproponowanej przez J. E. Murraya²³, można ustalić, że zdecydowana większość małżeństw pozarolniczych kierowała się motywacją wewnętrzną. Przy czym wbrew zgłaszanym informacjom zwiększyła się rola motywacji zewnętrznej, głównie materialnej i statusowej. Rosła ranga pochodzenia społecznego, zawodu, dochodów oraz pozycji materialnej wybranego partnera i jego rodziców. Dotyczyło to głównie wiejskich małżeństw rzemieślniczych, pracowników handlu i usług oraz części małżeństw urzędniczych, lekarskich i inżynierskich.

Interesujące wyniki przyniosło rozpatrzenie homogeniczności i heterogeniczności małżeństw pozarolniczych. W analizie małżeństw chłopskich, chłopsko-robotniczych, pegeerowskich i spółdzielców zauważono, że przeważa struktura homogeniczna. Małżeństw heterogenicznych było stosunkowo niewiele. Sytuacja

²² Por. Z. Bizoń, *Neurotyczność i nerwice a niektóre cechy społeczno-demograficzne*, [w:] *Wybrane zagadnienia patologii społecznej*, Warszawa 1975.

²³ W. Murray, *Motywacja i uczucia*, tłum. Z. Doroszowa, Warszawa 1968.

małżeństw pozarolniczych była trochę inna. Otóż wzrósł procent układów heterogenicznych. Tworzyli je ludzie mający odmienne biografie społeczne, różne pochodzenie, charakteryzujący się różnicą w wykształceniu. Przeważał wśród respondentów rodowód chłopski i robotniczy. Przy czym kobiety wywodziły się w pierwszej kolejności z rodzin chłopskich (47,4%), później z robotniczych (40,8%) i inteligentkich (11,8%). Natomiast mężczyźni pochodzili przeważnie z rodzin robotniczych (45,8%), następnie chłopskich (44,4%) i w końcu z inteligentkich (9,8%). Najczęstszy mariaż to wynik „negocjacji międzyklasowych”, w wyniku których powstawały małżeństwa mieszane, wywodzące się z klas podstawowych, tj. robotniczej i chłopskiej. Tworzyły one głównie rodziny pracowników służby zdrowia (79,1%), pracowników handlu i usług (82,7%), urzędników (40,6%), nauczycieli (40,0%), służb rolnych (39,4%) i pracowników fizycznych (27,9%). Przewaga przedstawicieli klasy chłopskiej dała się zauważyć w rodzinach pracowników fizycznych (68,0%) i służb rolnych (51,5%). Warstwę inteligencji „zasilały” w pierwszej kolejności rodziny nauczycieli (31,4%), urzędników (25,0%) i lekarzy (24,2%).

Znacznie częściej niż w innych kategoriach rodzin wiejskich pojawiały się w kolejności małżeństwa robotniczo-inteligenckie, inteligencko-robotnicze, a także chłopsko-inteligenckie i inteligencko-chłopskie. O typie klasowości powyższych konstelacji decydowało pochodzenie społeczne męża-ojca. Rola pochodzenia w jakości kohezji tych małżeństw była niełatwa do uchwycenia. Sprawę utrudniał brak specjalistycznych badań tego interesującego zagadnienia. Małżonkowie mający odmienne biografie klasowe, wnosili do struktur rodzinnych ogólne schematy zachowań macierzystych mikro- i makrostruktur – od zachowań ekonomicznych, politycznych, ideologicznych, kulturalnych, aż po lingwistyczne i osobowościowe. Struktura małżeństwa i rodziny była niewątpliwie rezultatem zderzenia, konfliktów czy kompromisu między różnorodnymi „matrycami” zachowań i stylów życia²⁴.

Przedstawione typy małżeństw stanowiły przez dziesięciolecia zasadnicze ogniwa struktury społecznej polskiej wsi. Transformacja, która dokonała się w latach dziewięćdziesiątych, zmieniła układ strukturalny wśród rodzin wiejskich. Porównanie tych dwóch procesów byłoby pożytecznym zabiegiem poznawczym.

RURAL MARRIAGES IN POLAND OF THE 80-IES. HISTORICAL STUDY

Summary

In the article I present the structure of rural marriage in Poland of the 80-ies. I analyse basic factors of marriage mating, especially the reasons for getting married. Among the most important reasons are: love, material reasons, friendship, prestige, social position, sex. The article includes also the results of the research on marriage durability (stability), and also on factors influencing the marriage success or failure.

²⁴ Por. M. Jarosz, *Dezorganizacja społeczna w środowisku wiejskim*, „Roczniki Socjologii Wsi” 1980, T. 17.